УДК 371.139+37.036(045)

Надія Головачук, *старший викладач кафедри трудового навчання та художнього конструювання, заслужений майстер народної творчості Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті розглядається проблема становлення та розвитку творчої особистості вчителя. Автор звертає увагу на необхідність формування у цьому процесі відповідного середовища, в основі якого має знаходитись концепція розвиваючого навчання, зокрема принцип активно-діяльнісного підходу до особистості та принцип проблемності.

Ключові слова: *мислення, креативність, здатність, творчі якості.*

В статье рассматривается проблема становления и развития творческой личности учителя. В этом процессе необходимо обратить внимание на формирование соответственной среды. При этом в основе должна быть концепция развивающего обучения (принцип активно-деятельного подхода к личности и принцип проблемности).

Ключевые слова: *мышление, креативность, способность, творческие качества.*

The problem of formation and development of the creative personality of a teacher is studied in the article. In this process it is necessary to pay attention to the proper environment formation. The concept of the developing teaching should be the basis of this process (the active-functioning approach principle and the principle of problems).

Key words: *thinking, creativity, ability, creative qualities.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оновлення суспільства, а тим більше його радикальна зміна, – суперечливий, складний і тривалий процес, пов'язаний з пошуком нових шляхів, засобів здійснення перетворень в усіх сферах життєдіяльності людей. Усе це зумовлює необхідність творчої участі в цьому процесі всіх членів суспільства, тому що недостатня творча активність, відсутність ефективних стимулів її розвитку та реалізації – основні фактори, які заважають втіленню нових ідей, задумів, нових цільових настанов та орієнтацій.

Процеси демократизації і гуманізації суспільства створюють можливість вибору шляхів життєдіяльності його членів, сприятливі умови для творчості кожного. У гуманному цивілізованому суспільстві розвиток особистості, її творчих можливостей стає самоціллю всіх суспільних відносин. Саме тому в умовах духовного відродження суспільства діяльність закладів освіти – від дитячого садка до загальноосвітньої школи, потребує конкретних змін, які викликані необхідністю формування суспільно-активної, творчої особистості, що можливо лише при створенні сприятливих умов для всебічного розвитку потенційних можливостей кожної дитини, самореалізації її особистості у навчальному процесі.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Проблема становлення творчої особистості вчителя тією чи іншою мірою висвітлюється в наукових дослідженнях філософій, психологів і педагогів. Велику увагу розробці даної проблеми приділяли В. Андреєв, Н. Бердяєв, І. Геращенко, В. Кан-Калик, І. Кант, А. Маркова, Н. Нікандров, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Л. Рувинський, С. Сисоєва та ін.).

Проблема творчого розвитку особистості та її творчих здібностей постійно знаходилась і знаходиться в центрі уваги вітчизняної педагогіки та психології. Із загальнотеоретичних позицій для вивчення цієї проблеми велике значення мали роботи С. Архангельського, В. Біблера, О. Бодалєва, О. Лука, К. Платонова та ін.

Питання розвитку творчої особистості, творчих здібностей, творчого мислення також висвітлювали у своїх працях Д. Богоявленська, В. Вергасов, І. Волков, В. Давидов, Л. Жарова, В. Загвязинський, О. Матюшкін, М. Скаткін та ін.

У працях цих науковців з'ясовано сутність основних категорій проблеми, визначено специфіку педагогічної творчості та шляхи її реалізації в педагогічному процесі.

Формування цілей статті. Розв'язання проблеми формування творчої особистості студента значною мірою залежить від учителя, творча педагогічна діяльність якого стає міцним засобом формування і всебічного розвитку особистості кожної дитини. **Метою статті** є обґрунтування теоретико-педагогічних засад розвитку творчого мислення майбутніх педагогів.

© Н. Головачук, 2010

This document was created using SOLID CONVERTER PDF
To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

Основні результати дослідження. При всьому розмаїтті вивчення проблеми становлення майбутнього вчителя як творчої особистості, підготовки його до творчої професійної діяльності, аспект формування в студентів педагогічних навчальних закладів умінь та навичок виховання творчої особистості учня в навчально-виховному процесі, розвитку потенційних можливостей дитини недостатньо досліджений у теоретично-методичному та методичному плані. Разом з цим у системі професійної підготовки майбутнього вчителя, на початкових етапах з його залучення до педагогічної праці, існує особливо велика потреба в поглибленні теоретичної та практичної підготовки до творчої професійної діяльності, в озброєнні майбутніх учителів технологією орієнтації навчально-виховного процесу на розвиток творчих можливостей учня.

Сьогодні вчені виділяють декілька стадій розвитку творчої особистості. Перша стадія, на їх думку, характеризується стійким інтересом, яскраво вираженою мотиваційною спрямованістю особистості на певний вид діяльності. Це так звана стадія винахідницької мотиваційно-творчої спрямованості особистості на певний вид діяльності. Друга стадія характеризується підвищеною інтелектуальною чутливістю особистості до суперечностей та проблем певною сферою творчої діяльності (це стадія інтелектуально творчої активності особистості в певному виді діяльності). Третя стадія характеризується підвищеною професійно-творчою активністю особистості у певному виді діяльності, при цьому людина творчо оволодіває професійними прийомами, методами, засобами відповідно до виду діяльності. Четверта стадія – це стадія перших значних творчих досягнень особистості. П'ята стадія характеризується високою стійкою творчою продуктивністю особистості, на цій стадії формується індивідуальний творчий стиль діяльності та майстерність. Шоста стадія – це стадія розвитку таланту, сьома – геніальність. Геніальність є вершиною розвитку творчих здібностей особистості.

У нашій країні вже в 20 – 30-і роки було створено нову систему навчання, орієнтовану на всебічний розвиток особистості. Основним при цьому було положення про те, що творчий розвиток людини, як і її загальний розвиток, залежить від навчання. Найбільш розгорнуто це положення розробляв Л. Виготський. Він стверджував, що правильно організоване навчання сприяє розвитку творчого мислення, викликає до життя цілий ряд процесів, які поза навчанням були б неможливими. Основні положення концепції Л. Виготського щодо розуміння сутності мислення та основних факторів його розвитку успішно використовувала педагогічна наука і в подальшому. Було визначено, зокрема, що: навчання має сприяти розвитку творчого мислення; враховувати психофізіологічні можливості інтелектуального розвитку й випереджати його в межах "зони найближчого розвитку"; процес навчання і творчого розвитку особистості має перебувати в тісній діалектичній єдності, тобто навчання має включати сам процес інтелектуального розвитку; розвиток творчого мислення має бути тісно пов'язаним з творчим та всебічним розвитком особистості, воно є формою набуття історично виробленого "стилю мислення" [4].

Пізніше велику кількість досліджень з цієї проблеми було здійснено на основі асоціативно-рефлекторної теорії навчання. У тому вигляді, в якому на сьогодні представлено асоціативно-рефлекторну теорію навчання, вона включає деякі положення асоціативної теорії навчання (перш за все сам принцип асоціативності, який визнає реальність асоціацій), умовно-рефлекторної теорії навчання і ряд положень, що були створені на основі сучасної дидактичної практики. Цю теорію обґрунтували у своїх працях Л. Рубінштейн, І. Менчинська, Д. Богоявленська, Ю. Самарін, І. Кабанова-Міллер, М. Добринін та ін.

На думку вчених, розвиток творчого мислення визначається формуванням таких новоутворень, як знання, способи діяльності, пізнавальна мотивація, інтелектуальна активність та ін. Весь цей процес здійснюється як розрив раніше утворених зв'язків в психіці (виключення об'єкта) та їх перетворення у якісно нові зв'язки (включення об'єкта), тобто як дисоціація і асоціація. При цьому було визначено, що основою психологічного механізму, який забезпечує творчий процес, є аналіз через синтез. С. Рубінштейн у зв'язку з цим писав: "Коротко кажучи ... ця основна форма аналізу, основний нерв процесу мислення полягає в тому, що об'єкт у процесі мислення включається у нові зв'язки і через це набуває нових якостей, які фіксуються в поняттях; з об'єкта, таким чином, ніби вибирається новий зміст, він певним чином повертається кожного разу своєю новою стороною, в ньому виявляються нові властивості" [7, 76].

На основі цих ідей та досвіду кращих вітчизняних методистів і педагогів-новаторів (Ю. Азарова, Ш. Амонашвілі, І. Іванова, І. Ільєнкова, М. Махмутова, О. Сохора, Ю. Бабанського, В. Шаталова, М. Щетиніна та ін.) з 70-х років у

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

вітчизняній педагогіці стали активно впроваджувати концепцію "розвиваючого навчання". Її визначено як таке навчання, що забезпечує повноцінне засвоєння знань, формує навчальну діяльність і тим самим безпосередньо впливає на розумовий розвиток [6]. Учені підтвердили можливість розвитку творчих здібностей та формування стилю розумової творчої діяльності в процесі навчання. Було з'ясовано, що навчання має розвиваючий ефект при опорі на певні закономірності розвитку інтелектуальних якостей особистості, зокрема розвиваюче навчання вимагає: сформованості активного та глибокого інтересу до розумової діяльності; зростаючих інтелектуальних навантажень; тісного поєднання емоційного та раціонального пізнання явищ; активної самостійної роботи учня та усвідомлення ним необхідності розумової діяльності.

Ці закономірності відображено в нормативних принципах розвиваючого навчання, зокрема активності, навчання на високому рівні складності, емоційної насиченості, усвідомлення та саморегуляції своєї розумової діяльності.

Таким чином, в основу концепції розвиваючого навчання покладено методологічне положення про те, що розвиток людини зумовлений суспільно-історичним процесом, в якому особистість впливає на навколишню дійсність, а з нею – і на себе саму. Враховуючи це, можна стверджувати, що роботу з розвитку творчих здібностей слід будувати на основі особистісно-соціально-діяльнісного підходу, тобто розглядати її як форму включення в конкретні умови суспільних відносин і враховувати ті реальні та перспективні завдання, які висуває практика.

З урахуванням цього, отримання в цій роботі принципу активно-діяльнісного розвитку особистості студента в процесі навчання та виховання передбачає, по-перше, чітку орієнтацію всієї системи навчання і виховання студентів на формування спеціаліста з творчим стилем мислення, широкою ерудицією і розвинутими якостями творчої особистості. Саме ця рольова установка має бути домінуючою при розробці навчальних програм, при виборі та побудові навчального матеріалу, виборі методів і засобів навчально-виховної діяльності. По-друге, необхідно розвивати у студентів продуктивний дослідницький стиль діяльності, навички наукової організації праці, потреби до постійного удосконалення.

З принципом активно-діяльнісного розвитку особистості тісно пов'язаний принцип проблемності, який, зокрема, передбачає: вивчення явищ у їх реальному розвитку, у широкій взаємодії з іншими явищами (систему явищ слід подавати при цьому не в статиці, а в динаміці); навчання на високому рівні пізнавальної складності, пов'язане з емоційною та естетичною привабливістю самостійної творчої праці (засобом моделювання при цьому повинні бути проблемні завдання, проблемні ситуації та їх розв'язання); розвиток діалогічних форм навчальних занять, коли кожне заняття має бути спільним пошуком знань викладачем і студентами.

Учені вказують на тісний зв'язок творчих здібностей з розвитком творчого мислення. На їх думку, розвиток творчого мислення визначається формуванням таких новоутворень, як знання, способи діяльності, пізнавальна мотивація, інтелектуальна активність. Особливо вони підкреслюють, що розвиток творчого мислення і творчих здібностей має бути значимою метою як для тих, хто навчається, так і для викладачів; розвиток творчого мислення і творчих здібностей тісно пов'язаний з мотиваційною, емоційно-вольовою сферами, з життєвим досвідом тих, хто навчається; для викладача важливими є володіння прийомами управління творчим розвитком особистості, знання критеріїв оцінки рівня їх розвитку, вміння гнучко корегувати процес творчого розвитку; своєю чергою ті, хто навчається, повинні чітко розуміти шляхи і способи розвитку в себе необхідних якостей, усвідомлено концентрувати зусилля на розвиток творчих здібностей; процес розвитку творчих здібностей особистості має йти від розв'язання проблемних завдань під керівництвом викладача до самостійного знаходження проблемних ситуацій та їх розв'язання.

Для організації роботи з розвитку творчих здібностей особистості необхідним є також виділення та аналіз тих психологічних якостей, які вона повинна мати, а також визначення системи педагогічних заходів для підтримки та формування цих якостей.

Порівняльний аналіз результатів наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних учених (Р. Єлберт, Ю. Ломпшир, Д. Богоявленська, Р. Гуллаш, Є. Гоу, Л. Косарева, К. Кокс, О. Лук, Р. Менсфілд, Т. Буссе, Ф. Баррон, Д. Перкінс, Х. Цукерман, Дж. Гілмор, Дж. Хатон, Б. Коссов) дозволив зробити висновок, що в загальному плані структуру особистості можна подати як мобільний суб'єкт, що здатний до самовизначення і саморозвитку. Важливим при цьому є врахування специфіки умов, в яких має відбуватися розвиток його творчих здібностей, та діяльності, яку він повинен виконувати.

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

Велике значення, на думку цих вчених, в творчій діяльності відіграють інтелектуально-логічні та інтелектуально-евристичні здібності, які є підструктурою інтелектуальних здібностей. У єдності з іншими групами творчих здібностей саме вони забезпечують пошук та створення творчого продукту. Інтелектуально-евристичні здібності мають досить багатий компонентний склад: здібність генерувати, висувати гіпотези; асоціативність мислення; здібність бачити протиріччя та проблеми; здібність переносити знання та вміння у нову ситуацію; здібність відмовитися від звичної ідеї, долати інертність мислення; незалежність суджень; критичність мислення, здібність висловлювати оцінні судження. Ось чому серед найважливіших якостей, що необхідні особистості для розвитку своїх творчих здібностей, учені називають такі, як активність, самостійність та відповідальність.

Ряд вчених, зокрема В. Андреев, Г. Груздев, О. Хуторський, О. Шевирьов вказують на широкі можливості для розвитку творчих здібностей в системі вищої освіти [1; 5; 9; 10]. Вона передбачає широке залучення тих, хто навчається, до пізнавально-дослідницької діяльності. У цьому випадку навчання стає процесом ділового спілкування рівноправних партнерів – викладачів і тих, хто навчається. Важливим при цьому є: виявлення особливостей того, хто навчається, як суб'єкта; визнання його суб'єктивного досвіду самобутнім та цінним; побудова педагогічних впливів з максимальною опорою на цей досвід; постійне узгодження в навчанні двох видів досвіду – суспільного та індивідуального; розкриття індивідуальної своєрідності отримання знань через аналіз способів навчальної роботи.

Саме за умов застосування логічних та евристичних методів, поєднання індивідуальних та колективних форм роботи [2, 60], на думку вчених, можна якнайкраще розвивати творчі здібності особистості. При цьому вчені звертають увагу на важливість відбору змісту навчального матеріалу, використання педагогічних технологій організації самостійної роботи творчого характеру; організації курсів щодо розвитку інтуїції; використання різних модифікацій "мозкового штурму"; адекватне технологічне опрацювання групових форм організації творчої діяльності (дискусій, ділових ігор та ін.). Ці методи передбачають вироблення у тих, хто навчається, певних навичок формування проблеми, відбору необхідної інформації, визначення шляхів оптимальних рішень, уміння аргументувати.

Водночас потрібно враховувати, що підготовка студентів здійснюється в умовах які не завжди сприяють формуванню творчої особистості. Протиріччя є і в системі освіти між швидкими темпами нарощування знань і обмеженими можливостями індивіда, що, своєю чергою, вимагає переходу до нового ідеалу – максимального розвитку здібностей людини щодо самореалізації та самоосвіти. Тому гострою є необхідність переходу від традиційної стратегії навчання до найбільш гнучкої технології, що дозволить здійснювати підготовку фахівця, який не був би обтяжений автоматизованими конкретними, консервативними знаннями, чутливо реагував на зміни, ставився до знань як до такої інформації, що є мінливою за своєю сутністю і змістом.

Низка дослідників також звертають увагу і на інші можливі протиріччя. Зокрема, вчені М. Алексеев, М. Гарунов, О. Євдокимов, Є. Юдін у розвитку творчих здібностей особистості виділяють соціально-педагогічні протиріччя між соціальними процесами, з одного боку, і функціонуванням, розвитком педагогічної системи, яка є частиною соціальної підсистеми, з іншого боку; власне педагогічні протиріччя, які виникають в самій педагогічній системі виховання і самовиховання (навчання і вчення, формування і розвитку) творчих здібностей особистості, в процесі організації як індивідуальної, так і колективної навчально-творчої діяльності тих, хто навчається; психологічні або особистісні протиріччя, причинами яких є несприятливі умови розвитку та становлення творчих здібностей особистості.

Зокрема, один з відомих педагогів колишнього Радянського Союзу М. Скаткін у 1980 році в одній із своїх книг писав: "Сучасна освіта, метою якої є повідомлення відомої та однакової для всіх суми знань, є масовим вбивством талантів" [8, 35]. У цьому випадку він має на увазі протиріччя, яке полягає у тому, що, наприклад, усі студенти не зможуть виконати одні і ті ж творчі завдання з однаковим результатом без індивідуально-диференційованої допомоги.

Є ще й протиріччя між необхідністю інтенсивного розвитку інтуїції, уяви з одного боку, і нерозробленістю методики стимулювання, формування цих якостей, з іншого. Зокрема співвідношення питомої ваги "репродуктивних" і творчих операцій на сьогодні часто є таким, що на навчально-творчу діяльність відводиться 2 – 3% навчального часу. Немає на сьогодні і достатньої інформації про здібності особистості й такі методики їх розвитку, які б вписувались у логіку навчального процесу.

Багато є і перешкод особистісного плану.

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

Найбільш суттєвими є, наприклад, страх перед невдачею, надмірна самокритичність, лінощі, байдужість до успіху, лідерства, сліпа віра в авторитет, односторонність аналізу і мислення в цілому, страх думати і мислити з ризиком, нерозвиненість почуття гумору, інерція мислення і негативна мотивація до розв'язання запропонованого творчого завдання.

Перешкоди можуть виникати і через авторитарний стиль педагогічного керівництва, догматичний стиль викладання, зокрема жорсткий контроль на всіх етапах діяльності, що обмежує ініціативу тих, хто навчається; невдала постановка викладачем творчого завдання, його невміння застосовувати логічні та евристичні прийоми і методи. Можуть виникнути труднощі й через переоцінку значимості теоретичних знань.

Слід зазначити, що єдиної концепції щодо розвитку творчих здібностей особистості в системі вищої школи на наш час немає і, певно, не повинно бути. Мова може йти лише про створення сприятливих умов для розв'язання цієї проблеми.

Таким чином, саме поняття розвитку творчих здібностей особистості можна визначити як таку зміну особистості, в результаті якої індивід може розв'язувати різноманітні складні завдання. У розвитку творчих здібностей важливе значення має творче мислення, наявність вольових якостей. Розвиток творчих здібностей особистості в цьому випадку буде результатом її постійної роботи над собою. Творчий розвиток особистості можна розглядати також як процес становлення її готовності до самостійної організації своєї розумової діяльності під час розв'язання нестандартних ситуацій у різних видах діяльності.

Висновки. Розвиток творчих здібностей особистості у навчальному процесі є завданням складним та багатогранним. Аналіз педагогічної літератури, здобутків педагогічної науки дозволяє стверджувати, що для розвитку творчих здібностей важливим є створення відповідного середовища. За основу при цьому необхідно взяти концепцію розвиваючого навчання, зокрема принцип активно-діяльнісного підходу до особистості та принцип проблемності. Важливим є також врахування індивідуальних особливостей тих, хто навчається, можливих суперечностей та перешкод при цьому.

Слід мати на увазі і положення про те, що у будь-якому навчальному предметі відповідно до його змістового та компонентного складу є одиниці змісту, тобто одиниці знань (факти, поняття, закони, теорії тощо), одиниці способів діяльності (різні види умінь), одиниці творчої діяльності (логічні уміння, евристичні уміння тощо), одиниці відношень (мотиви, оцінки, ідеї, ідеали, переконання тощо). Тому можна стверджувати, що роботу з розвитку творчих здібностей при навчанні майбутніх педагогів треба здійснювати за різними напрямами, зокрема це забезпечення їх мотиваційної готовності до роботи з розвитку творчих здібностей, удосконалення змісту навчального матеріалу та відповідний вибір методів та форм роботи.

1. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. – М.: Высш. школа, 1981. – 240 с.

2. Андреев В.И. Проверь себя: десять тестов оценки интеллигентности, конкурентоспособности и творческого потенциала личности. – М.: Нар. образование, 1994. – 64 с.

3. Библер В.С. Мышление как творчество. – М.: Политиздат, 1975. – 400 с.

4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк. – СПб.: Союз, 1997. – 96 с.

5. Груздев Г., Груздева В. Педагогическая технология эвристического типа // Высшее образование в России. – 1996. – №1. – С. 117 – 121.

6. Давидов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: Интер, 1996. – С. 142.

7. Романова Л.О. Формирование у студентов творческого отношения к усвоению профессиональных знаний. Дисс ... канд. пед. наук. – М., 1993.

8. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. – М.: Педагогика, 1986. – 152 с.

9. Хуторской А.В. Эвристический тип образования: результаты научно-практического исследования // Педагогика. – 1999. – № 7. – С. 15 – 22.

10. Шевырев А.В. Технология творческого решения проблем (эвристический подход) или книга для тех, кто хочет думать своей головой. – Белгород: Крестьянское дело, 1995. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2010

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com